

Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'nin Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Nedensellik Analizi (A Causality Analysis Over The Relationship Between Economic Growth and Foreign Trade of Turkey From The Foundation of Republic To Now)

Rabia Aktaş Şenkardeşler^a

^aYrd.Doç. Dr.,Yalova Üniversitesi, rabia.senkardesler@yalova.edu.tr

Anahtar Kelimeler

İthalat, İhracat,
Ekonomik Büyüme,
Nedensellik.

Jel Sınıflandırması

O11, F14, F43.

Özet

Çalışmanın amacı Türkiye'nin dış ticareti ile ekonomik büyümesi arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Analizlerde 1923-2016 dönemi Türkiye ekonomisine ait ithalat, ihracat ve gayri safi yurt içi hâsıla verileri kullanılmıştır. Ampirik incelemede nedensellik testlerinden faydalanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuç, ithalata dayalı ekonomik büyümenin varlığıdır.

Keywords

Import, Export,
EconomicGrowth,
Causality.

Jel Classification

O11, F14, F43.

Abstract

The aim of the study is to reveal the relationship between Turkey's foreign trade and economic growth. In the analyzes, import, export and gross domestic product datas of 1923-2016 period of Turkish economy were used. For empirical examination has been benefited from causality tests. The result of the study is the existence of import-led economic growth.

1. Giriş

Her ülkenin temel makroekonomik hedeflerinden birisi olan ekonomik büyüme gayri safi yurtiçi hâsıla (GSYİH)'da meydana gelen artış oranıyla ölçülmektedir. GSYİH, harcama yöntemiyle hesaplandığında tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, kamu harcamaları ve net ihracatın toplamlarından oluşmaktadır. Kısaca bu unsurlardaki artış GSYİH'ı arttırarak ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır. Klasik iktisatçılar bu unsurlar içerisinde büyümenin motoru olarak dış ticarete dikkat çekmişler ve ihracatın büyümeyi arttıracığını savunmuşlardır.

İhracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir etkileşim vardır. Bu etkileşimin yönünü ölçmek için aşağıdaki hipotezler sıranabilir.

İhracata dayalı büyüme

İthalata dayalı büyüme

Büyümeye dayalı ihracat

Büyümeye dayalı ithalat

İhracata dayalı ithalat

İthalata dayalı ihracat

Teorik olarak hangi hipotezin kabul edileceği incelenen ülkeye, döneme ve izlenen dış ticaret politikalarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Bu sebeple dış ticaret - ekonomik büyüme ilişkisinin teorik olmaktan çok ampirik bir sorun olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'de 24 Ocak 1980 Kararları ile ithalat ve ihracatın serbestleşmesi öngörülerek dışa açılma süreci başlamıştır. İthal ikâmesi politikası terk edilerek ihracata yönelik sanayileşme politikası benimsenmiştir (Karluk,2005:497). Bu çalışmada Türkiye'nin 1980-2016 dönemine ait ihracat, ithalat ve GSYİH verilerine dayanarak "ihracata dayalı büyüme" hipotezi sınanacaktır. Bu amaçla dış ticaret ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığı ampirik olarak araştırılacak, ilişki tespit edilirse ilişkinin yönü Granger Nedensellik Testi kullanılarak belirlenecektir.

Çalışmanın ilk bölümünde Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yılı olan 1923 tarihinden ihracata yönelik sanayileşme politikasının benimsendiği 1980 yılına kadar olan dış ticaret – büyüme ilişkisi uygulanan dış ticaret politikaları çerçevesinde özetlenmeye çalışılacaktır. Dış ticaret – büyüme ilişkisini Türkiye örneği üzerinden inceleyen çalışmalar literatür özeti olarak verildikten sonra bu çalışmanın ampirik sonuçları sunulacaktır. Son bölümde ise araştırmanın bulguları değerlendirilerek önerilere yer verilecektir.

2. 1923-1980 Döneminin Dış Ticaret Göstergeleri İle İncelenmesi

Dış ticaret göstergeleri, ancak döneme yön veren ulusal ve uluslar arası ekonomik ve politik gelişmeler göz önüne alınarak incelendiğinde birer istatistik olmaktan çıkıp anlamlı verilere dönüşmektedir.

2.1. 1923- 1933 Dönemi

Cumhuriyetin kuruluş yılları hem Türkiye hem de dış dünya için ekonomik ve politik olayların oldukça yoğun yaşandığı yıllardır. İzmir İktisat Kongresinin (17 Şubat-4 Mart 1923) cumhuriyetin ilanından (29 Ekim 1923) önce toplanması yeni kurulacak ulus devletin yaşayabilmesi için ekonominin ne denli önemli olduğunun göstergesidir. Yine bu dönemde imzalanan Lozan Anlaşması, dış ticaret ve ekonomik büyüme açısından kritik bir rol oynamaktadır. Siyasi ve ekonomik bağımsızlığımızı kazandığımız bu anlaşmanın sonucunda kapitülasyonlar kaldırılarak karasularımızda yük ve yolcu taşıma hakkı (kabotaj) sadece Türklere verilmiştir. Deniz taşımacılığının dış ticaretteki yeri göz önüne alındığında bu çok önemli bir karardır. 1916'da yürürlüğe giren gümrük rejiminin 1929 yılına kadar geçerli olacağı kararı ise, yerli mallarımızın ve sanayimizin dış rekabetten korunması için beş yıl daha beklememiz gerektiği anlamını taşıdığından olumsuz bir sonuç olarak değerlendirilebilir. Osmanlı'dan kalan dış borç ödemelerimizin de 1929 yılında başlayacak olması ve aynı yılda dünyayı sarsacak olan Büyük Bunalımın yaşanması sonraki yıllarda izleyeceğimiz dış ticaret politikalarımızın belirleyicisi olmuştur. 1927 yılında çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu ve yine bu dönemde özel sektörün gelişmesi için kurulan İş Bankası, yeni devletin sanayiye verdiği önemi göstermektedir. 1914 ve 1944'te yaşanan iki Dünya Savaşı'nın arasındaki dönemi kapsayan kuruluş yıllarımızda liberal bir ekonomi politikasının izlendiğini ancak

devletin yönlendirici müdahalelerinin de olduğunu söylemek mümkündür (Acar,1995:29)

Tablo:1 Dış Ticaret Göstergeleri, 1923-1933

Yıllar	İhracat	Değişim	İthalat	Değişim	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalata Karşılama Oranı	GSYİH*	Büyüme
1923	50790	-	86872	-	-36082	137662	58.5	2959	-
1924	82435	62.3	100462	15.6	-18027	182897	82.1	3392	14.7
1925	102700	24.6	128953	28.4	-26253	231653	79.6	3817	12.5
1926	96437	-6.1	121411	-5.8	-24974	217848	79.4	4512	18.2
1927	80749	-16.3	107752	-11.3	-27003	188501	74.9	3937	-12.8
1928	88278	9.3	113710	5.5	-25432	201988	77.6	4362	10.8
1929	74827	-15.2	123558	8.7	-48731	198385	60.6	5301	21.5
1930	71380	-4.6	69540	-43.7	1840	140920	102.6	5431	2.5
1931	60226	-15.6	56935	-13.8	291	120161	100.5	5877	8.2
1932	47972	-20.3	40718	-32.1	7254	88690	117.8	5253	-10.6
1933	58065	21.0	45091	10.7	12974	103156	128.8	6065	15.5

Kaynak:TÜİK, * 1948 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.

Tablo 1’de görüldüğü gibi 1929 yılına kadar ithalatımız ihracatımızdan fazla olmuştur. 1929 yılı ithalatımızın ve dış ticaret açığımızın en yüksek yıl olmasının yanı sıra ekonomik büyüme oranının da en yüksek olduğu yıldır. Bu durum yeni kurulan ülkenin tüketim ve yatırım mallarına çok fazla gereksinim duyduğu ve henüz bunları üretmeye yetecek sanayisi olmadığı gerçeğiyle açıklanabilir. Ayrıca yeni gümrük düzenlemesiyle ithalata sınırlama getirileceği beklentisi de ithal aramalı ve hammadde kullanıcılarını da taleplerini arttırmaya yöneltmiş olabilir.1930 yılında ithalatta %43.7 oranında yaşanan azalmanın ve büyümenin %2.5 düzeyine gerilemesinin sebebi olarak Büyük Buhran gösterilebilir.

1929 yılından sonra ithalatta görülen azalma ve onun sonucunda dış ticaret hacmindeki gerileme ithal mallarının gümrük vergilerinin %16'dan %40'a çıkarılması ile açıklanabilir (Kepenek ve Yentürk,2007:49).

1927 ve 1932 yılları hariç ekonominin küçüldüğü yıl olmamıştır. Bu yıllar aynı zamanda ithalat ve ihracatta sert düşüşlerin olduğu görülmektedir. 1930 yılında da dönemine göre küçük bir büyüme oranı ve ithalatta en yüksek düşüş yaşandığını da dikkate alarak incelenen dönemde ithalata dayalı bir büyüme olduğunu söylemek mümkündür.

2.2 1934-1950 Dönemi

Devletin ekonomide üretici ve yatırımcı olarak aktif rol aldığı, kalkınma planlarının yürürlüğe girdiği, dış ticarete korumacılık ve büyümede ithal ikâmesi yaklaşımının benimsendiği bu dönem Türkiye ekonomisinde devletçilik yılları olarak bilinmektedir.

Tablo:2 Dış Ticaret Göstergeleri,1934-1950

Yıllar	İhracat	Değişim	İthalat	Değişim	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	GSYİH*	Büyüme
1934	73007	25.7	68761	52.5	4246	141768	106.2	6447	6.30
1935	93670	4.4	70635	2.7	5597	146867	107.9	6252	-3
1936	93670	22.9	73619	4.2	20051	167289	127.2	7694	23.1
1937	109225	16.6	90540	23.0	18685	199765	120.6	7811	1.5
1938	115019	5.3	118899	31.3	-3880	233918	96.7	8550	9.5
1939	99646	-13.4	92498	-22.2	7149	192145	107.7	9139	6.9
1940	80904	-18.8	50035	-45.9	30869	130939	161.7	8702	-4.8
1941	91056	12.5	55349	10.6	35707	146405	164.5	7800	-10.4
1942	126115	38.5	112879	103.9	13236	238994	111.7	8230	5.5
1943	196734	56.0	155340	37.6	41394	352074	126.6	7424	-9.8
1944	177952	-9.5	126230	-18.7	51722	304182	141.0	7047	-5.1

Yıllar	İhracat	Değişim	İthalat	Değişim	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	GSYİH*	Büyüme
1945	168264	-5.4	96969	23.2	71295	265233	173.5	5970	-15.3
1946	214580	27.5	118889	22.6	95691	333469	180.5	7885	32.1
1947	223301	4.1	244644	105.8	-21343	467945	91.3	8212	4.1
1948	196799	-11.9	275053	12.4	-78254	471852	71.5	37133	-
1949	247825	25.9	290220	5.5	-42365	538045	85.4	35282	-5.0
1950	263424	6.3	285664	-1.6	-22240	549088	92.2	38598	9.4

Kaynak:TUIK,*1948 yılına kadar 1948 sabit fiyatlarıyla, 1948-1950 dönemi 1968 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.

İncelenen dönemin sonunda, dönem başına göre GSYİH altı kat artmıştır. Buna dayanarak ithalattaki kısıtlamaların yerli üretimin artmasına olanak verdiğini söylemek mümkündür. 1934 – 1946 yılları arasında 1938 yılı hariç dış ticaret fazlası verilmiştir. 1946 yılı ihracatın ithalatı karşılama ve büyüme oranları dikkate alındığında dönemin en parlak yılıdır. 1936 yılında ise ihracattaki artış, ithalattaki artışın beş katından fazladır ve dönemin ekonomik büyüme performansı açısından en başarılı olduğu ikinci yıldır.

1946 yılında Türk Lirası Dolar karşısında %53 oranında devalüe edilmiştir. Bu devalüasyonun ihracatı arttıracığı ve nisbi olarak pahalılaştıran ithalatı azaltarak yerli üretimde ve dolayısıyla GSYİH'da artış beklentisi oluşturmuştur. Beklenenin aksine, ekonomik büyüme oranı 1946'da %32 iken 1947 yılında %12 düzeyine düşmüştür. Bunun sebebini şu şekilde açıklamak mümkündür: İhraç mallarımız tarım ürünlerinden oluşmaktaydı ve tarımsal ürünlerin talep elastikiyeti düşük olduğundan, fiyatlardaki düşüş ihracatı arttırmaya yetmemiş olabilir. Devalüasyon sonucu ithal girdinin pahalılaşması sebebiyle üretim maliyetlerimizin artması ise GSYİH'da istenen artışı yaratmamış olabilir.

2.3 1950-1980 Dönemi

1950 yılında çok partili döneme geçişle birlikte iktidara gelen hükümet devletçilik politikasını dışlayarak liberal ekonomi politikasını benimsemiştir fakat 1952 yılında dış ticaret açığının bir önceki yıla göre iki kat artması sonucu ithalatta tekrar kısıtlamaya gidilmiş ve 1953'ten itibaren serbest ithalat rejimi tamamen kaldırılmıştır.

Tablo:3 Dış Ticaret Göstergeleri, 1950 - 1980

Yıllar	İhracat	Değişim	İthalat	Değişim	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	GSYİH*	Büyüme
1951	314082	19.2	402086	40.8	-88004	716168	78.1	43536	12.8
1952	362914	15.5	555920	38.3	-193006	918834	65.3	48739	12.0
1953	396061	9.1	532533	-4.2	-136472	928594	74.4	54210	11.2
1954	224924	-15.4	478359	-10.2	-143435	813283	70.0	52655	-2.9
1955	313346	-6.4	497637	4.0	-184291	810983	63.0	56912	8.1
1956	304990	-2.7	407340	-18.1	-102350	712330	74.9	58763	3.3
1957	345217	13.2	397125	-2.5	-51908	742342	86.9	63417	7.9
1958	247271	-28.4	315098	-20.7	-67827	562369	78.5	66308	4.6
1959	353799	43.1	469982	49.2	-116183	823781	75.3	69373	4.6
1960	320731	-9.3	468186	-0.4	-147455	788917	68.5	71391	2.9
1961	346740	8.1	507205	8.3	-160465	853945	68.4	72619	1.7
1962	381197	9.9	619447	22.1	-238250	1000644	61.5	77030	6.1
1963	410771	-3.4	687616	11.0	-319529	1055703	53.5	84291	9.4
1964	410771	11.6	537229	-21.9	-126458	948000	76.5	87782	4.1
1965	463738	12.9	571953	6.5	-108215	1035691	81.1	90078	2.6
1966	490508	5.8	718269	25.6	-227761	1208777	68.3	100629	11.7

Yıllar	İhracat	Değişim	İthalat	Değişim	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı	GSYİH*	Büyüme
1967	522334	6.5	684669	-4.7	-162355	1207003	76.3	105159	4.5
1968	496419	-5.0	763659	11.5	-267240	1260078	65.0	31425049	-
1969	536834	8.1	801236	4.9	-264403	1338070	67.0	32707548	4.1
1970	588476	9.6	947604	18.3	-359128	1536081	62.1	33765132	3.2
1971	676602	15.0	1170840	23.6	-494239	1847442	57.8	35644700	5.6
1972	884969	30.8	1562550	33.5	-677581	2447519	56.6	38291639	7.4
1973	1317083	48.8	2086216	33.5	-769133	3403299	63.1	39540780	3.3
1974	1532182	16.3	3777501	81.1	-2245319	5309683	40.6	41752876	5.6
1975	1401075	-8.6	4738558	25.4	-3337483	6139633	29.6	44748268	7.2
1976	1960214	39.9	5128647	8.2	-3168433	7088862	38.2	49429503	10.5
1977	1753026	-10.6	5796278	13.0	-4043252	7549304	30.2	51113351	3.4
1978	2288163	30.5	4599025	-20.7	-2310862	6887187	49.8	51881586	1.5
1979	2261195	-1.2	5069432	10.2	-2808236	7330627	44.6	51557767	-0.6
1980	2910122	28.7	7909364	56.0	-4999242	1081948 6	36.8	50295991	-2.4

Kaynak:TUİK,*1951-1967 dönemi 1968 sabit fiyatlarıyla, 1968-1980 dönemi 1987 sabit fiyatlarıyla hesaplanmıştır.

1954 yılında ithalatta görülen %10 oranında düşüş, ithal malı girdisini yoğun kullanan sanayide düşümlere sebep olmuş ve ekonomi %2.9 küçülmüştür.

1958 yılında ithalatın önündeki engellerin azaltılmasını ve Türk Lirasının devalüe edilmesini öngören bir ekonomik istikrar programı uygulanmaya başlanmıştır (Kepenek ve Yentürk,2007:124-125). 1959'da devalüasyon sonucu ihracat %43, ithalat engellerinin azaltılması sonucu ise ithalat %49 artmıştır. Ekonomi ise yaklaşık %5 büyümüştür.

1960 yılında yaşanan darbenin sebep olduğu durgunluk 1961 yılında da kendini göstermiştir.

1963-1974 yılları arasında iç piyasayı yerli üretime tahsis etmek için üretim düzeyi yeterli miktarlara ulaşan malların ithalatının yasaklanarak, ithal ikâmesi bir politika izlenmiştir (Kazgan,2004:96).

1974 yılında petrol kriziyle birlikte dış ticaret hadleri tersine dönmüş ve artan maliyetler ithalatı zorlaştırmıştır. Hükümet üretimin etkilenmemesi için ithalatı kolaylaştırıcı önlemler almıştır (Kazgan,2004:106-107). 1974 yılında ithalatta %81 artış olmuştur.

Ekonominin tarıma, tarımın da hava koşullarına bağlı olmasından dolayı incelenen dönemde GSYİH'da dalgalanmalar görülmektedir. 1955-1979 yılları arasında ekonominin küçüldüğü bir yıl olmamıştır. Dönemin tamamında dış ticaret açığı vardır. Dönemin başında ihracatın ithalatı karşılama oranı %78.1 ve büyüme oranı %12.8 iken, dönemin sonunda ihracatın ithalatı karşılama oranı %36.8'e düşmüş ve ekonomi %2.4 oranında küçülmüştür.

3. Dış Ticaret - Ekonomik Büyüme İlişkisinin Türkiye Özelinde İncelendiği Çalışmalara Ait Literatür Özeti

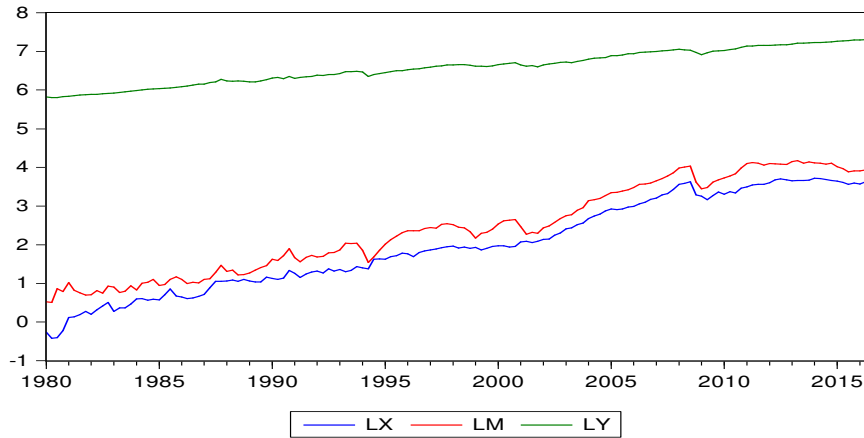
YAZAR(lar) YIL	YÖNTEM	ÜLKE ve DÖNEM	BULGULAR
ÖZMEN - ÖZER - TÜRKYILMAZ 1999	GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE OCAK1983- HAZİRAN 1997	İhracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
TUNCER 2002	GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE 1980-2000	GSYİH ve ithalat arasında iki yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. GSYİH'DAN ihracata doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
ŞİMŞEK 2003	GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE 1960-2002	Büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
DEMİRHAN 2005	HATA DÜZELTME MODELİ KONTEGRASYON	TÜRKİYE 1990-2004	İhracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulgusuna ulaşılmıştır.

YAZAR(lar) YIL	YÖNTEM	ÜLKE ve DÖNEM	BULGULAR
	ANALİZİ		
ERDOĞAN 2006	KOENTTEGRASYON NEDENSELLİK	TÜRKİYE 1923-2004	İhracat artışı ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi saptanmıştır.
KURT - BERBER 2008	VAR MODELİ	TÜRKİYE 1989-2003	Büyüme ile ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi görülmüş, ithalattan ihracata ve ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi belirlenmiştir.
GERNİ - EMSEN - DEĞER 2008	GRANGER FEDER	TÜRKİYE 1980-2006	İhracat ve ekonomik büyüme ara malı ve sermaye malı ithalatından etkilenmektedir.
AKTAŞ 2009	HATA DÜZELTME MODELİ EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ	TÜRKİYE 1996-2006	İhracat ve ithalattan büyümeye doğru nedensellik görülmemiştir. Uzun dönemde ihracattan ithalata, ithalattan ihracata, büyümeden ihracata ve büyümeden ithalata doğru nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
İSPİR - ERSOY - YILMAZER 2009	MARKOV REJİM DEĞİŞMELERİ	TÜRKİYE 1989-2007	Daralma döneminden genişleme dönemine geçerken ihracat baskın rol oynamaktadır. Ekonomi genişleme döneminde iken bu sürecin sürdürülmesinde ihracat ve ithalat birlikte katkı sağlamaktadır.
TEMİZ 2010	JOHANSEN EŞBÜTÜNLEŞME VEKTÖR HATA DÜZELTME GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE 1965-2009	Uzun dönemde ihracata dayalı büyüme hipotezi geçerlidir. Ekonomik büyümeden ihracat artışına doğru nedensellik ilişkisi vardır.
SARI-GERNİ- DEĞER-EMSEN 2010	GRANGER NEDENSELLİK VE EŞBÜTÜNLEŞME TESTİ (PEDRONİ)	TÜRKİYE 1990-2008	Kısa dönemde ekonomik büyümeden ihracata doğru tek yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir.
DEĞER 2010	JOHANSEN EŞBÜTÜNLEŞME VE GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE 1980-2006	Türkiye'nin uzun dönem ekonomik büyümesi üzerinde imalat sanayi ağırlıklı bir ihracat yapısı ile ihracatta ürün çeşitliliği önemlidir.

YAZAR(lar) YIL	YÖNTEM	ÜLKE ve DÖNEM	BULGULAR
TAŞDAN 2010	FREKANS ALANI GRANGER NEDENSELLİK TESTİ	TÜRKİYE 1985-2009	İthalata dayalı büyüme ve büyüme çekişli ihracat tespit edilmiştir.
YENİPAZARLI - ERDAL 2010	ARDL SINIR TESTİ	TÜRKİYE 1970-2006	Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur.
UÇAK - ARISOY 2011	JOHANSEN EŞBÜTÜNLEŞME GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE 1998-2007	İhracat ve ithalatın uzun dönemde verimlilik artışına katkısı vardır.
YILDIZ - BERBER 2011	EŞBÜTÜNLEŞME VE HATA DÜZELTME MODELİ	TÜRKİYE 1989-2007	İthalata dayalı büyüme olduğu belirlenmiştir.
YAVUZ 2012	GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE 1949-2010	İhracattan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
GÜL-KAMACI 2012	PEDRONİ EŞBÜTÜNLEŞME VE GRANGER NEDENSELLİK	1980-2010 (GELİŞMİŞ ÜLKELER) 1993-2010 (GELİŞMEKTE OLAN)	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için büyümeden ithalat ve ihracata doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, ithalat ve ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi görülmüştür.
ÇAMURDAN 2013	JOHANSEN EŞBÜTÜNLEŞME GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE 1992-2013	Büyümenin kaynağı ihracat, ihracatın kaynağı da ithalattır.
TAŞ 2013	GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE 1962-1981 1982-2010	1962-1981 döneminde ithalattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi görülmüştür. 1982-2010 yılları arasında yalnızca ihracattan büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır.
ÖZCAN - ÖZÇELEBİ 2013	JOHANSEN EŞBÜTÜNLEŞME	TÜRKİYE 2005-2011	İhracata dayalı büyüme hipotezi geçerlidir.

YAZAR(lar) YIL	YÖNTEM	ÜLKE ve DÖNEM	BULGULAR
SARAÇ 2013	MARKOV REJİM DEĞİŞMELERİ	TÜRKİYE 1989-2011	İhracat ve ithalat hem daralma hem genişleme dönemlerinde büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir.
ÖNDER - HATIRLI 2014	GRANGER NEDENSELLİK VE HAUSMAN TESTİ	TÜRKİYE 1994-2009	İmalat sanayi ihracatından büyümeye ve büyümeden de imalat sanayi ihracatına doğru eşanlı ilişki vardır.
KORKMAZ- AYDIN 2015	GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE 2002-2014	İthalat ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur.
SAĞLAM-EGELİ 2015	EŞBÜTÜNLEŞME VE GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE 1999-2013	Kısa dönem için ihracat ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi , Uzun dönem için ihracattan büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi görülmüştür.
ŞEREFLİ 2016	GRANGER NEDENSELLİK	TÜRKİYE 1975-2014	Büyüme ile dış ticaret arasında bir nedensellik ilişkisi tespit edilememiştir.

4.Ekonometrik Analiz ve Bulgular

Şekil 1: Logaritma cinsinden GSYIH, ithalat ve ihracat serileri

Tüm seriler çeyrek yıllık olup **1980:Q1 – 2016:Q2** dönemini kapsamaktadır. İthalat ve ihracat serileri mevsimsellikten arındırılmış olarak indirilmiş; GSYİH serisi Census X12 yöntemi kullanılarak mevsimsellikten arındırılmıştır. Tüm analizler Eviews9.0 paket program kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

LY: GDP (2010=100) OECD veri bankasından 2010 sabit fiyatları ile milyon dolar cinsinden indirilmiş, daha sonra milyar dolara çevrilmiş ve logaritması alınmıştır.

LM: OECD veri bankasından milyar dolar cinsinden indirilmiş ve logaritması alınmıştır.

LX: OECD veri bankasından milyar dolar cinsinden indirilmiş ve logaritması alınmıştır.

Birim Kök Testleri

Eştümleşme ve diğer bazı çok değişkenli zaman serisi analizlerinin varsayımlarından birisi de durağanlıkla ilgili olduğu için analizlere dahil edilecek zaman serisi değişkenlerinin durağanlığı (birim kök içerip içermediği) sınanmalıdır. Serilerin durağanlığının sınanması için ADF, PP ve KPSS gibi birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu testlere göre bir zaman serisi birim kök içermiyorsa durağan kabul edilir. Bu çalışmada, Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) (Dickey ve Fuller, 1979) ve PP (Phillips – Peron) birim kök testleri kullanılmıştır. Birim kök testlerinin sonuçları, Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Birim kök testleri

BİRİM KÖK TESTİ		ADF	PP
SERİ [Düzye Değerleri]		Sabit & Trend	Sabit & Trend
LY		-3.017045	-3.139902
LM		-2.751125	-2.994400
LX		-2.600612	-2.622733
SERİ [Birinci Fark Değerleri]		Sabit	Sabit
ΔLY		-7.556547***	-11.43649***
ΔLM		-10.76077***	-10.95561***
ΔLX		-11.81744***	-11.82939***

Not: Serilerin durağanlığı ADF ve PP birim kök testlerine göre sınanmıştır. Buna göre *** olan yerlerde % 1 anlamlılık düzeyine göre, ** olan yerlerde % 5 anlamlılık düzeyinde ve * olan yerlerde %10 anlamlılık düzeyine göre boş hipotez reddedilerek serilerin durağan

olduğunu öngören alternatif hipotez kabul edilmiştir. ADF birim kök testi için uygun gecikme uzunlukları Akaike bilgi kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 4'de de görüldüğü üzere tüm seriler birim kök içermekte ancak birinci farkları alındığında durağan hale gelmektedir. Bundan sonraki aşama ise iki seri arasındaki uzun dönemli bir ilişkinin olup olmadığının eştümleşme analizi yardımıyla belirlenmesidir. Eştümleşme analizi, durağan olmayan zaman serisi değişkenlerinin tümleşme derecelerinin aynı olması halinde, söz konusu değişkenlerin doğrusal kombinasyonlarının durağan olup olmadığının araştırılmasını sağlar. Eştümleşme ilişkisi ise bir hata düzeltme mekanizması (ECM) ima eder. Yani, eğer zaman serisi değişkenleri eştümleşme ilişkisine sahipse kısa dönemde sapabilecekleri ancak uzun dönemde dönmek zorunda oldukları bir denge ilişkisi içinde olabilirler.

Bu aşamada seriler arasında uzun dönem ilişkinin olup olmadığı eş bütünleşme analizi ile belirlenmektedir. Bu çalışmada değişkenler arasında eş bütünleşmenin varlığı Johansen Eştümleşme Testi kullanılarak araştırılmıştır.

Eştümleşme Testi

Johansen ve Juselius (1990), eştümleşme hipotezini test etmek için en çok benzerlik yöntemi (Maximum Likelihood Estimation) ve Likelihood Ratio testlerini geliştirmişlerdir. Johansen testi birinci farkların ECM (Error Correction Model) formu şöyledir;

$$\Delta X_t = \Gamma_t \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{k+1} \Delta X_{t-k} + \Pi X_{t-k} + \mu + \varepsilon_t \text{ ve } \varepsilon_t \sim N(0, \Lambda) \quad t = 1, \dots, T.$$

Burada Π , $(n \times n)$ matris, $\Gamma_t, \dots, \Gamma_{k+1}$ parametrelerin matrisi, X_t $(n \times n)$ birinci derece birim kök vektörü, μ $(n \times 1)$ vektör sabit değer, ε_t hata terimi vektörü ve Λ $(n \times n)$ kovaryans matrisini göstermektedir. Eşitlikte $\Delta X_t \sim I(0)$ olduğundan sağ tarafın durağan olması ancak ΠX_{t-k} 'nin durağan olmasıyla gerçekleşir.

Eş bütünleşme testinde Johansen yaklaşımı Likelihood Ratio testine dayalıdır ve $n-r$ birim kök hipotezine karşı $n-r-1$ birim kök alternatif hipotezine göre test edilir. Trace ve maxstatistic testi olmak üzere iki ayrı test kullanılmaktadır.

$$\Lambda_{max} = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \lambda_i), \quad r = 0, \dots, n-1.$$

Burada λ_i en yüksek eigenvalue değeridir.

Maxstatistic testi ise,

$$\Lambda_{max} = -T \ln(1 - \Lambda_i) \text{ şeklindedir.}$$

Johansen Eştümleşme testi sonuçları Tablo 5'te sunulmuştur. Hem Trace test hem de maximum eigenvalue test istatistikleri değişkenler arasında iki eştümleştirici denklem tespit etmiştir.

Tablo 5. Johansen Eştümleşme Testi Sonuçları

Boş Hipotez	J_{Trace}	J_{Max}
$r = 0$	86.298* (0.0000)	60.395* (0.0000)
$r \leq 1$	25.902* (0.0075)	21.603* (0.0056)
$r \leq 2$	4.298 (0.3694)	4.298 (0.3694)

Not: r, eş bütünleşme vektör sayısını göstermektedir. * %5 anlamlılık düzeyinde boş hipotezin (seriler arasında eş bütünleşme yoktur) reddedildiğini gösterir. Parantez içindeki değerler p-değerleridir.

Her eştümleşme ilişkisi bir hata düzeltme modeli ima ettiği için bu aşamadan sonra Var modeli vektör hata düzeltme modeli (VEC) formunda yeniden tahmin edilebilir.

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

	Uzun dönem tahminleri		katsayı
	Eştümleşme Denklemi (1)	Eştümleşme Denklemi (2)	
LY_{t-1}	1.0000	0.0000	
LM_{t-1}	0.0000	1.0000	
LX_{t-1}	-0.330 (0.03299) [-10.0000]	-1.017 (0.01739) [-58.4832]	
C	-6.168 (0.08301) [-74.3012]	-0.285 (0.04375) [-6.5058]	
Hata Düzeltme Denklemi	ΔLY_t	ΔLM_t	ΔLX_t

VEC₁	-0.048266 (0.01025) [-4.70996]	-0.140967 (0.04625) [-3.04803]	-0.053495 (0.03741) [-1.42999]
VEC₂	-0.017803 (0.01201) [-1.48240]	-0.219551 (0.05420) [-4.05080]	0.125850 (0.04384) [2.87060]
ΔLY_{t-1}	-0.075490 (0.10421) [-0.72442]	0.495479 (0.47030) [1.05354]	-0.195095 (0.38042) [-0.51284]
ΔLY_{t-2}	0.183663 (0.10167) [1.80644]	0.626603 (0.45885) [1.36560]	0.238801 (0.37116) [0.64340]
ΔLM_{t-1}	0.073201 (0.02358) [3.10441]	0.097856 (0.10642) [0.91955]	-0.025744 (0.08608) [-0.29907]
ΔLM_{t-1}	-0.020296 (0.02427) [-0.83620]	0.097856 (0.10642) [0.91955]	-0.025744 (0.08608) [-0.29907]
ΔLX_{t-1}	-0.008928 (0.02560) [-0.34874]	0.095996 (0.11554) [0.83084]	0.042726 (0.09346) [0.45716]
ΔLX_{t-2}	-0.033751 (0.02533) [-1.33264]	-0.164155 (0.11430) [-1.43616]	-0.096419 (0.09246) [-1.04286]

Not: () standart hatalar, [] t istatistikleri

Hata düzeltme modeline dayalı uzun dönem nedensellik şu şekilde yorumlanabilir: Hata düzeltme parametreleri tahminleri (VEC₁ ve VEC₂) ihracat denklemi hariç, beklenildiği gibi negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu, uzun dönemde GDP ve ithalat arasında çift yönlü nedensel ilişki olarak yorumlanabilir.

GDP' nin bağımlı değişken olduğu hata düzeltme modelinin açık biçiminde şöyledir:

$$\Delta LY_t = -0.048 [\Delta LY_{t-1} - 0.330 \Delta LX_{t-1} - 6.168] - 0.018 [\Delta LM_{t-1} - 1.017 \Delta LX_{t-1} - 0.285] - 0.075 \Delta LY_{t-1} + 0.184 \Delta LY_{t-2} + 0.073 \Delta LM_{t-1} - 0.020 \Delta LM_{t-2} - 0.009 \Delta LX_{t-1} - 0.034 \Delta LX_{t-2}$$

Tablo 7: VEC Modeli için Granger Nedensellik ve Blok Dışsallık Wald Testi sonuçları

NedenselliğinYönü	Test İstatistiği
M → GDP***	11.74560 (0.0028)
X → GDP	1.848624 (0.3968)
GDP → M	2.615814 (0.2704)
X → M	2.905748 (0.2339)
GDP → X	0.787867 (0.6744)
M → X	0.408611 (0.8152)

Not: Parantez içi değerler p-değerleri olup, *** %1 düzeyinde anlamlılık ifade etmektedir.

Tablo 7’de görüldüğü gibi, ithalatın gecikmeli değerleri GDP’nin güncel değeri üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Yani burada nedenselliğin yönü ithalattan GDP’ye doğrudur. Bu test, kısa dönem nedensellik olarak yorumlanmaktadır. Buna göre, kısa dönemde nedenselliğin yönü ithalattan GDP’ye doğrudur.

5. Sonuç ve Öneriler

Ekonomik büyüme ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin temel göstergelerinden biridir. Sanayileşmesini eken tamamlayan ve uluslararası piyasalara hâkim olmada erken davranan ülkeler, bugünün gelişmiş ülkeleridir. Sanayileşmede geç kalmış, büyümenin lokomotifleri olarak yanlış sektörleri seçmiş, yerli sanayiye korunması gereken zamanda gerekli özeni göstermeyip, serbest ticaretin avantajlarından faydalanmaları gereken zamanda ise gereksizce korumacı davranmış ülkeler günümüzün gelişmekte olan ülkelerini oluşturmaktadır.

Türkiye ekonomisinde 1980 öncesi dönemde zaman zaman ihracatı arttırmaya yönelik liberal politikalar denenmişse de genel itibariyle ithal ikâmesine dayalı içe dönük büyüme stratejileri izlenmiştir. 1980 sonrası ise serbest piyasa ekonomisine geçiş ve ihracata dayalı büyüme stratejilerinin izlendiği dönemdir.

Ampirik analiz bulgularını şu şekilde özetlemek mümkündür: Johansen Eştümleşme Testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde seriler arasında eştümleşme vardır. Hata Düzeltme Modelinin bulguları uzun dönemde GSYİH ve ithalat arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Granger Nedensellik Testi, kısa dönemde nedenselliğinin yönünün ithalattan GSYİH’ya doğru olduğu sonucunu

vermiştir. Analiz bulgularına dayanarak sınanan “ihracata dayalı büyüme” hipotezi reddedilerek, 1980 – 2016 döneminde “ithalata dayalı büyüme” hipotezi kabul edilmiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde yatırım için gerekli olan sermaye mallarının ithalatla karşılanması, bu malların yurtiçinde üretimi nisbi olarak pahalı ise karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre doğru bir yaklaşımdır. Yatırımların artması üretimi arttıracak, artan üretimle iç fiyatların düşmesi ise ihracatı kolaylaştıracaktır. İthalata bağlı büyüme ve büyümeye bağlı ihracat artışı sürdürülebilir olduğu takdirde ülke açısından faydalı olabilir. Fakat ihracat oranlarındaki artış, ithalat oranlarındaki artışın gerisinde kalıyorsa, dış ticaret açığı sorununun yanı sıra büyümenin ithalata bağımlı hale gelmesine sebep olabilir.

Türkiye ekonomisi için ithal girdilerle ne ölçüde katma değer yaratabildiğimiz çok önemlidir. Bu sebeple AR-GE yatırımlarımızı arttırarak katma değeri yüksek nihai mallar ihraç etmeyi hedeflemek rasyonel olacaktır. Özellikle enerjide dışa bağımlılığımızı azaltacak teknolojilere yatırım yapmak büyümenin sürdürülebilir olması açısından önemlidir. İthalat ve ihracatta sınırlı sayıda ülkeye bağımlı olmak ekonomik ve politik açıdan riskler de taşımaktadır. Bu sebeple dış ticarete bulunduğumuz ülkelerin sayısını arttırmak hem risklerimizi azaltmada hem de uluslar arası piyasalarda pazarımızı genişletmede yardımcı olacaktır. Son olarak ithal ikâmesi ve ihracata dayalı sanayileşmenin ikâme değil tamamlayıcı politikalar olduğunu, bilinçli stratejiler üretmenin dış ticaret ve ekonomik büyüme açısından bir zorunluluk olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın kısıtlarına dayanarak sonraki araştırmalarda;

İç piyasaya ve ihracata dönük üretimde ara malı ve sermaye malı ithalatına bağımlı mıyız ve karşılaştırmalı üstünlüğümüzü sanayi malları lehine çevirebilir miyiz sorularına cevap aranabilir. Bu bağlamda ithal edilen sermaye mallarının verimliliği ile yurtiçinde üretilen sermaye mallarının verimlilikleri karşılaştırılabilir.

Dış ticaretin ekonomik büyümeye katkısı, diğer faktörlerin katkısıyla karşılaştırılarak “dış ticaret büyümenin lokomotifidir” hipotezi sınanabilir.

Büyümenin varlığı kadar sürdürülebilir olması da önemlidir. İthalata dayalı büyümenin sürdürülebilirliği tartışılabilir.

Ekonomik büyümenin refahı arttırması beklenmektedir. Dış ticaret hadlerinin bozulmasından kaynaklanan refah kaybı, büyümenin sağladığı refah artışı ile karşılaştırılarak ithalata dayalı büyüme, “yoksullaştıran büyüme teorisi” çerçevesinde incelenebilir.

Kaynakça

- ACAR,Y.(1995) .*Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*.Uludağ Üniversitesi Basımevi, III.Baskı, Bursa
- AKTAŞ,C. (2009). “Türkiye’nin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi S.B.E. Dergisi* (18), 2009/2:s.35-47
- ÇAMURDAN,B.(2013). “Türkiye’de 1999-2013 Dönemi İçin İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, *NWSA-SocialSciences*, 3C0117, 8, (4), s.183-195
- DEĞER,K. (2010). “İhracatta Ürün Çeşitliliği ve Büyüme”, *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:24, sayı:2 s.259-287
- DEMİRHAN, E.(2005). “Büyüme ve İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği”, *Ankara Üniversitesi, S.B.F. Dergisi*, 60(4), s. 75-88
- DİCKEY, D. A.ve W.A. FULLER (1979). “Distribution of TheEstimatorsForAutoregressive Time Series WithUnitRoot”, *Journal of TheAmerican Statistical Association*, 74(336), s.427-431
- ERDOĞAN, S. (2006). “Türkiye’nin İhracat Yapısındaki Değişme ve Büyüme İlişkisi:Koentegrasyon ve Nedensellik Testi Uygulaması”, *Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi*, sayı:10, Yıl:9, Haziran 2006, s.30-39
- GERNİ, C. , Ö.S. EMSEN VE M. K. DEĞER (2008) “İthalata Dayalı İhracat ve Ekonomik Büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi” , 2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir-Türkiye, s. 1-21

- GRANGER, C. W. J. (1988), "SomeRecentDevelopments in a Concept of Causality", *Journal of Econometrics*, 39(1-2), s.199-211
- GÜL, E. ve A. KAMACI (2012). "Dış Ticaretin Büyüme Üzerinde Etkiler: Bir Panel Veri Analizi" , *Uluslar arası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, C:4, Sayı: 3, s.81-91
- İSPİR,M.S., B.AÇIKGÖZ, M. ERSOY (2009), "Türkiye'nin Büyüme Dinamiğinde İhracat mı İthalat mı Daha Etkin?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C:24, Sayı:1, s.59-72
- JOHANSEN,S (1988). "Statistical Analysis of CointegrationVectors" *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), s. 231-254
- JOHANSEN,S ve K. JUSELIUS (1990). " Maximum LikelihoodEstimationandInference on Co-integrationwith Applications toTheDemandFor Money", *Oxford Bulletin of EconomicsandStatistics*, 52(2), s.169-210
- KARLUK, S.R. (2005). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. 10.Basım, Beta Yayım Dağıtım, İstanbul
- KAZGAN,G. (2004). *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. 2. Basım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul
- KEPENEK, Y. ve N. YENTÜRK (2007). *Türkiye Ekonomisi*. 19. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul
- KORKMAZ,S. ve A. AYDIN (2015). "Türkiye'de Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi:Nedensellik Analizi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Aralık 2015, 10(3), s.47-76
- KURT,S. ve M. BERBER (2008). "Türkiye'de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme", *Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:22, Temmuz 2008, sayı:2,s.57-80
- OECD-OrganisationForEconomicCo-operationand Development <http://data.oecd.org/>
- ÖNDER,K. ve S. A.HATIRLI (2014). "Türkiye'de İmalat Sanayi İhracatı ve Büyüme İlişkisinin İktisadi Analizi", *Journal of Yaşar University*, 9(34), s. 5851-5869

- ÖZCAN, B. ve O. ÇELEBİ (2013). "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi Türkiye İçin Geçerli mi?", *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:20, Sayı:1,s.1-14
- ÖZMEN,A., M. ÖZER, S. TÜRKYILMAZ (1999). "Türkiye’de İhracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedenselliğe İlişkin Bir Uygulama Denemesi", *Marmara Üniversitesi Yayınları*, Yayın no:640, s. 379-392
- PHILLIPS,P.C.B ve P. PERRON (1988). "Testingfor a UnitRoot in Time Series Regression", *Biometrika*, 75(2), s.335-346
- SAĞLAM, Y. ve H.A. EGELİ (2015), "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi: Türkiye Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi, S.B.E. Dergisi*, cilt:17, sayı:4, s.517-530
- SARAÇ, B.T. (2013). "İhracat ve İthalatın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", *Ege Akademik Bakış*, Cilt:13, Sayı:2, s.181-194
- SARI,S. , C. GERNİ, K. DEĞER ve Ö.S. EMSEN (2010). "Uluslar arası Avrasya Ekonomileri Konferansı, 4-5 Kasım 2010, İstanbul, s.392-397
- ŞEREFİLİ,M. (2016). "Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", *Kastamonu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Temmuz 2016, Sayı:13, s. 136-143
- ŞİMŞEK, M. (2003). "İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Türkiye Ekonomisi Verileri ile Analizi,1960-2002", *Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:18, Sayı:2, s.43-63
- TAŞ, İ. (2013). "Büyümenin Dinamiği Üzerine BirNedensellik Analizi", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:1, Sayı:1, s.69-86
- TAŞDAN, H. (2010). "Türkiye’de İhracat, İthalat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkilerinin Spektral Analizi", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, s.87-98
- TEMİZ,D. "Türkiye’de reel ihracat ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki:1965-2009 Dönemi", *Hitit Üniversitesi S.B.E. Dergisi*, Yıl:3, Sayı:1-2, s.71-82
- TUNCER, İ. (2002). "Türkiye’de İhracat, İthalat ve Büyüme: Toda-Yamamoto Yöntemiyle Granger Nedensellik Analizleri", *Çukurova Üniversitesi, S.B.E. Dergisi*, Cilt:9, Sayı:9, s. 89-107

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu <http://tuik.gov.tr>

UÇAK,H. ve İ. ARISOY (2011). “Türkiye Ekonomisinde Verimlilik, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik Analizi”, *Ege Akademik Bakış*, Cilt:11, Sayı:4, s. 639-651

YENİPAZARLI, A. ve f. ERDAL (2010). “Dış Ticaretin Serbestleşmesi ve Ekonomik Büyüme”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt:2, Sayı:1, s. 15-24

YILDIZ, E.B. ve BERBER,M. (2011). “İthalata Dayalı Büyüme:1989-2007 Türkiye Örneği”, *Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 10. *Ekonometri ve İstatistik Sempozyumu Özel Sayısı*, s. 165-179